

УДК 37(09)(477)”19”

С 13

*Борис САВЧУК,
Юрій ЧОПИК*

**ВПЛИВ РЕФОРМАТОРСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ
НА РОЗВИТОК ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ НАВЧАННЯ
І ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ ст.:
ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ**

У статті проаналізовано сучасні вітчизняні наукові дослідження про вплив зарубіжної реформаторської педагогіки на розвиток теорії і практики навчання та виховання в Україні першої третини ХХ ст. На основі аналізу дисертаційних, монографічних, статейних матеріалів виявлено основні тенденції, здобутки, прогалини та перспективи подальшого вивчення цієї проблеми.

***Ключові слова:** реформаторська педагогіка, історіографія української педагогічної науки, професійна підготовка вчителя.*

***Постановка проблеми.** Визначальна риса сформульованої у назві статті наукової проблеми полягає у тому, що вона перебуває на перетині декількох наук: історії педагогіки, порівняльної педагогіки, історіографії педагогічної науки. У розрізі цих галузей знань нагромаджено масив наукової літератури з історії зарубіжної реформаторської педагогіки, що справила вагомий вплив на розвиток теорії і практики навчання та виховання в Україні в першій третині ХХ ст. Осмислення цих здобутків актуалізується у зв'язку зі складними процесами трансформації сучасної педагогічної науки і національної системи освіти та їхньою інтеграцією у європейський освітній простір.*

Аналіз досліджень і публікацій. Окреслена дослідницька тема одержала фрагментарне відображення у вступних розділах дисертацій та статейних публікаціях, деяких монографічних дослідженнях О. Барило, О. Квас, Г. Кемінь, Т. Кравцової, Ю. Литвиної, С. Поліщук А. Растригіної, О. Сухомлинської, М. Чепіль, інших науковців, проте ще не була предметом спеціального системного вивчення.

Мета статті полягає у здійсненні творчого аналізу сучасної вітчизняної історіографії про вплив зарубіжного реформаторського руху на розвиток теорії і практики навчання й виховання в Україні першої третини ХХ ст. з метою окреслення здобутків, прогалин та перспектив вивчення означеної проблеми.

В історіографії означеної проблеми виокремлюємо дві основні групи праць. Перша стосується студій у галузі педагогічної персоналістики. Обмежені рамки статті унеможливають їх деталізований аналіз, тож лише констатуємо, що вони становлять значний масив літератури, яка може стати окремим предметом вивчення. Другу групу, на якій зосереджуємо більшу увагу, становлять конкретно-педагогічні дослідження. У них виразніше, аніж у студіях з педагогічної персоналістики, простежуємо проблемно-хронологічний підхід до осмислення динаміки й етапності еволюції впливів зарубіжної педагогіки на розвиток вітчизняної педагогічної думки та освіти. При з'ясуванні цієї проблеми абстрагуємося від усталеної в історико-педагогічній науці традиції шукати “витоки”, “джерела” різних освітньо-педагогічних явищ в ідеях класичної педагогіки ХVІІІ – ХІХ ст., що зумовлено їх універсальним значенням для розвитку світової педагогічної думки. Дослідження, що безпосередньо розкривають вплив реформаторського руху на освітньо-педагогічні процеси в Україні, часто формують позицію, боцімто лише в першій третині ХХ ст. вони набрали системного характеру й українська дидактика і теорія освіти почали вливатися в річище європейської педагогіки.

За такої ситуації важливого методологічного значення набирає дослідження В. Вихрущ про розвиток дидактичної думки України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. (2000) [2]. Через призму “домінанти навчання” (переважання впливу одного чинника в

дидактичній системі) вчена розкриває вплив зарубіжної педагогіки на становлення системи української дидактики другої половини ХІХ ст. Показано, що гербарт-ціллерівська школа заклала основи її понятійного апарату. Однак альтернативою цій школі виступила сформована на рубежі ХІХ – ХХ ст. течія педагогіки індивідуальності, що ґрунтувалася на ідеї вільного виховання (Р. Гільдебранд, Е. Лінде). У вітчизняній дидактичній думці вона проявилася в автодидактизмі, що сформувався на тлі суперечностей між західноєвропейськими теоріями навчання та неможливістю їх буквального впровадження у практику вітчизняної школи, яка потребувала переорієнтації на новий рівень осмислення теоретико-концептуальних проблем навчання.

Доволі ґрунтовно вплив зарубіжної реформаторської педагогіки на розвиток вітчизняної дидактики та теорії виховання розкрито в дисертаційному дослідженні С. Поліщук. За думкою дослідниці, він проявився у новому розумінні сутності процесу навчання (розглядався не як пасивне засвоєння знань, а активна діяльність); розробці нових концепцій змісту освіти (запровадження комплексної системи навчання); відмові від класно-урочної системи й запровадження нових організаційних форм і методів навчання; використанні комплексних програм і тестових методик тощо. Наріжний вплив на розвиток вітчизняної теорії виховання мали вільне виховання і соціальна педагогіка. Вони стали каталізаторами й орієнтирами пошуків українських науковців щодо з'ясування сутності соціального виховання та співвідношення шкільного і сімейного виховання; стосовно вивчення співвідношення принципів індивідуалізму й колективізму та врахування біологічних соціальних чинників у виховному процесі тощо. Важливим є і висновок С. Поліщук, що такий вплив був "мінімальним", бо він лише сприяв "розширенню предметного поля" теорії виховання, а при розв'язанні його основних проблем науковці орієнтувалися на соціальне замовлення та освітню політику [7].

У різнотематичних працях під кутом основного предмета дослідження висвітлюється проблема впливу зарубіжної реформаторської педагогіки на розвиток освіти та педагогічної думки в Україні за окремих історичних періодів. З-поміж науковців зростає

розуміння присутності цього чинника, однак вони по-різному оцінюють його значущість у розбудові шкільництва за доби Української революції 1917 – 1920 рр. Вибірковий, але репрезентативний аналіз праць із цієї проблеми (Н. Агафонова, В. Пилипчук, Л. Потапова, М. Собчинська та ін.) засвідчує, що одна частина науковців узагалі абстрагувалися від зарубіжних впливів, інша вказувала на них “формально-символічно”, не заглиблюючись у суть питання. Предметніше воно розкривається у працях про вплив реформаторського руху на розвиток вітчизняної педагогічної думки. Зокрема, вже згадувана С. Поліщук у контексті процесу українізації системи народної освіти показала структурні реформування, законотворчість у цій галузі, відкриття нових різнотипних навчально-виховних закладів тощо. А запровадження засад демократизації управління освітою, розширення повноважень педагогічних рад, створення органів учнівського самоврядування пов’язується із впливом зарубіжно-реформаторського досвіду [7].

Подібні підходи характерні для досліджень про розвиток освіти та шкільництва в Україні у 1920 – на початку 1930-х рр., хоча зарубіжні реформаторсько-педагогічні впливи простежуються у них глибше, про що свідчать і вже аносовані праці. Така тенденція зумовлена їх хронологічними рамками, які здебільшого охоплюють період 1917 – 1933 рр. (В. Пилипчук, Л. Потапова, О. Юзик та ін.). Важливу роль у її утвердженні відіграли ґрунтовні наукові публікації О. Сухомлинської 1990-х рр. [13 – 14 та ін.], що відзначаються високим ступенем цитування сучасними істориками педагогіки. Вони змушують молоду генерацію науковців ретельніше переосмислювати впливи не лише внутрішніх суспільно-політичних та культурних чинників, а й зовнішніх детермінант у вигляді зарубіжних ідей, які за сприятливих суспільних умов ретранслявали у вітчизняний освітньо-педагогічний простір.

Утім, і в цьому випадку вчені здебільшого констатують їхній вплив на освітнє реформаторство в Україні, але не відстежують, які саме ідеї й у якому вигляді акумулювалися, трансформувалися в її освітній політиці та інституційній системі. Щоправда, спостерігаємо і продуктивні кроки щодо осмислення цієї проблеми. Ідеться про

зіставлення та виявлення ідей реформаторської педагогіки у законодавчих і нормативних актах, навчальних програмах і літературі, що з'явилися в Україні за 1920-х рр. Таким чином дослідники вказують, що ухвалена Наркомпросом у липні 1920 р. "Декларація про соціальне виховання дітей" та низка інших концептуальних документів, які визначали зміст і механізми розв'язання освітньо-виховних проблем в Україні, за своєю філософією були співзвучні з ідеями зарубіжної реформаторської педагогіки. Доводиться, що їхні розробники спиралися на педологію, яка сформувалася у лоні експериментальної педагогіки (С. Поліщук [7, 38 – 46]).

Серед численної наукової літератури з історії національної освіти і шкільництва заслуговує на відзначення праця Л. Березівської про реформування шкільної освіти в Україні у ХХ ст. З'ясовуючи зміст його другого етапу, котрий припав на першу половину 1920-х рр., дослідниця показала, що концептуальна розробка української радянської системи освіти відбувалася у контексті соціально-економічних і політичних детермінант та була відмінною від російської, позаяк у своїй основі апелювала до передового зарубіжного досвіду. Новаторським і дискусійним виглядає обґрунтоване автором положення про суперечливість освітньої реформи в Україні 1920-х рр., яка відповідала запитам суспільства, була інноваційною, педагогічно спрямованою та політично ідеологізованою, однак більшою мірою орієнтувалася на зарубіжний досвід, аніж на національні традиції [1].

Помічаємо активізацію уваги щодо осмислення впливу зарубіжної реформаторської педагогіки на розвиток різних складників освітньої системи та теорії і практики навчання і виховання, методики викладання навчальних дисциплін. Доступні для аналізу публікації допоки не дають підстав для якихось узагальнень щодо цієї тенденції, однак засвідчують її продуктивність і перспективність. Так, вивчаючи трансформацію змісту передшкільної освіти, Т. Степанова стверджує, що саме у 1920-х рр. була започаткована теорія дошкільного виховання, що стала підґрунтям дошкільної педагогіки як наукової галузі. З-поміж чинників, що визначали цей процес, дослідниця на перше місце ставить соціокультурні у вигляді зарубіжних теорій виховання Ф. Фребеля,

М. Монтесорі, вільного виховання, які значною мірою детермінували організаційно-методичні засади та зміст передшкілля [12].

Розглядаючи в єдиному контексті розвиток зарубіжної та вітчизняної реформаторської педагогіки наприкінці ХІХ – у першій третині ХХ ст., С. Куркіна стверджує, що саме завдяки іноземним запозиченням було розпочате системне вивчення проблем виховання особистості й колективу в Україні. Важливе науково-теоретичне значення мають сформульовані нею висновки про те, що в лоні реформаторської педагогіки було обґрунтовано низку авторських ідей про необхідність поєднання індивідуального розвитку особистості з реалізацією принципів соціального виховання, які успішно реалізовувалися в розвитку теорії і практики освіти та педагогіки в 1920-х рр. Автор доводить, що в працях вітчизняних науковців не знаходило відображення питання про ефективність запозичення зарубіжних реформаторських ідей [3].

Розширення науково-тематичних горизонтів осмислення проблеми впливу реформаторського руху на українське шкільництво та педагогіку відображає і змістовна розробка Т. Савшака про розвиток методики навчання історії в українських школах Галичини у другій половині ХХ – першій третині ХХ ст. Проаналізувавши концептуальні погляди представників “нового виховання”, експериментальної та прагматичної педагогіки В. Лая, Дж. Дьюї, Г. Кершеншейнера на проблему розвитку історичної освіти, яку значною мірою детермінували й різні суспільно-політичні чинники, автор з’ясував, як їх адаптували й удосконалювали галицькі педагоги-реформатори у своїх теоретичних і методичних розробках [9]. Задля цілісності й завершеності такого підходу слід було показати, як їх реалізовували в шкільній практиці.

Вирізняємо досить змістовну групу досліджень, що відображають вплив зарубіжного освітньо-реформаторського руху кінця ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. на розвиток професійної підготовки вчителя, педагогічного новаторства, запровадження інновацій в освітньо-виховному процесі. Окрім спеціальних публікацій, присвячених цьому питанню, вона представлена в масиві літературі про педагогічний професіоналізм і компетентність, педагогічні технології тощо. Напрацювання О. Сипченко

про науково-педагогічну літературу в системі професійної підготовки вчителя в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. відображають уже підхід, коли в ролі “фактора впливу” на ці процеси показуються теоретичні постулати представників різних течій і напрямів реформаторської педагогіки [11]. Утім, при цьому не з’ясовується, як зарубіжні ідеї реально впливали на формування педагогічних кадрів, як вони позначалися на змісті дидактичної літератури.

Цікавими і змістовними виглядають дисертаційні матеріали О. Перетятка, що висвітлюють вплив реформаторської педагогіки на розвиток інноваційного потенціалу вітчизняного вчителя наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. У них показано, як її ідеї стимулювали формування в педагогів чутливості до нового та прагнення до розробки інноваційних авторських пропозицій. Розкриваються форми і напрями цього процесу у вигляді діяльності окремих навчальних закладів, учительських курсів, учительського руху за самоосвіту, що супроводжувався відвідинами країн Західної Європи, а також педагогічних з’їздів, нарад, конференцій, допоміжних засобів професійної підготовки (екскурсії, виставки, музеї). Автор стисло торкнувся змісту викладання психолого-педагогічних предметів, що будувалися на новітніх західних ідеях [6], тож це важливе питання потребує докладнішого вивчення.

Глибокий і комплексний аналіз цієї проблеми зроблено в розділі дисертаційної роботи Н. Осьмук. Автор показала, що визначення головних завдань професійної підготовки вчителів у державних документах УСРР було суголосним з постулатами таких течій реформаторського руху, як індивідуальна педагогіка, педагогіка особистості, вільне виховання, художня педагогіка. Розкрито втілення їхніх ідей і досвіду в українській навчально-методичній літературі та діяльності з підготовки і перепідготовки кадрів, виходячи з аналізу змісту навчальних самостійних та інтегративних курсів, наголошено, що фахова підготовка українських учителів у 1920 – на початку 1930-х рр. передбачала обов’язкове ознайомлення з теоретичним і практичним досвідом реформаторської педагогіки, а методична підготовка педагогів орієнтувалася на формування готовності їх використання в організації навчального процесу [5].

Вибіркове ознайомлення з дисертаційними та матеріалами інших досліджень про підготовку вчителя до професійної діяльності в Україні в першій третині ХХ ст. засвідчує недооцінку впливу на цей процес зарубіжної педагогіки. Зазвичай про нього згадують фрагментарно, у формально-символічному ракурсі. Утім, окремі автори розуміють значущість цього чинника та вдаються до його предметного осмислення.

Вивчаючи проблему відображення професійної підготовки вчителя в українській педагогічній періодиці 1920 – 1930-х рр., А. Пугач поглибила розуміння двох її аспектів. Перший стосується з'ясування суспільної значущості педагогічної діяльності з позицій експериментальних досліджень на основі педології, що базувалася на ідеях західної науки. У такому контексті дослідниця схарактеризувала надбання С. Ананьїна, Я. Мамонтова, М. Розенштейна, які у працях про творчий розвиток особистості вчителя спиралися на зарубіжні теорії, що трактували цей процес як педагогіку та мистецтво. Другий аспект відображає вплив педагогічних часописів на підготовку вчителя у вигляді матеріалів, що знайомили із закордонним педагогічним досвідом. У такому розрізі докладно схарактеризовано матеріали зарубіжного відділу часопису “Шлях освіти”, більшою новизною відзначається аналіз публікацій інших педагогічних часописів, що розкривали зарубіжний досвід з підготовки вчителя та вдосконалення змісту і форм навчання і виховання [8].

Реферовані дослідження відображають тенденцію еволюції вітчизняної компаративістики початку ХХІ ст. від описового й аналітичного до порівняльного та креативно-авторського методів наукового дослідження.

Наукові уявлення з аналізованої проблематики розширюють і поглиблюють дослідження про педагогічні інновації як вищу форму, що розкриває творчий пошук і талант учителя і теоретиків педагогічної галузі. З цих позицій відзначимо таке помітне в історико-педагогічній науці явище, як “Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (ХХ століття)”, що з'явилися 2010 р. за редакції О. Сухомлинської. Так, у нарисі “Дослідна трудшкола № 4

Т. Лубенця у Пущі Водиці (20-ті рр.)” Т. Куліш розкрила його творчі пошуки як прихильника експериментальної педагогіки, який, спираючись на досвід функціонування лабораторних шкіл у країнах Західної Європи та США, обґрунтував необхідність заснування дослідних шкіл в Україні [4, 276 – 293]. Описуючи функціонування у 1920-х рр. в Одесі дитячих містечок, Н. Дічек показала, що їхні керівники С. Рівес і М. Шульман були добре ознайомлені та реалізовували зарубіжні ідеї “нового виховання”, однак вони критично ставилися до досягнень американської педагогіки, особливо досвіду М. Монтесорі [4, 190 – 224]. Така рефлексія важлива і показова для розуміння загальної рецепції впливу освітньо-реформаторських ідей на педагогічне новаторство в Україні, позаяк вони не ідеалізувалися, а сприймалися і реалізовувалися в конструктивно-критичному руслі. У ширшому ракурсі ця проблема представлена в монографічному дослідженні Н. Сафонові про інноваційну педагогічну думку видатних педагогів 20-х рр. ХХ ст. На відміну від більшості дослідників, вчена не обмежилася з’ясуванням її теоретичних аспектів, а показала ефективність упровадження означених методів у шкільну практику 1920-х рр., довела, що педагогіка України не “наздоганяла” чи “запозичувала” освітні ідеї Заходу, а розвивалася паралельно з нею, зокрема у плані використання засад педоцентризму і вільного виховання [10].

Висновки. Отже, визначаємо тривку тенденцію щодо посилення уваги сучасних вітчизняних дослідників до осмислення ролі та значення ідей зарубіжної реформаторської педагогіки в розвитку теорії і практики навчання і виховання та системи освіти в Україні наприкінці ХІХ – у першій третині ХХ ст. Вона знаходить прояв у працях з педагогічної персоналістики, порівняльної педагогіки та з інших напрямів історико-педагогічних досліджень. При цьому основні акценти зміщені на з’ясування зарубіжних впливів у розвитку української педагогічної думки, тоді як їхнє значення і наслідки для реформування різних складників освітньої системи та організації навчально-виховного процесу осмислені гірше. Цілком об’єктивною є відмінність у підходах до їх вивчення в окремих регіонах України, а

тенденція до посилення осмислення інтеоризації інноваційних ідей через призму поліетнічності є перспективною для розвитку вітчизняної науки, що може стати *предметом подальших наукових досліджень*.

Література

1. Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія / Л.Д. Березівська. – К. : Богданова А.М., 2008. – 406 с.
2. Вихрущ В.О. Дидактична думка в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): проблеми розвитку теорії / за ред. Л.П. Вовк : в 2-х частинах. – Ч. 1. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2000. – 443 с.
3. Куркіна С.В. Проблеми виховання особистості і колективу в реформаторській педагогіці (кінець ХІХ – перша третина ХХ століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / С.В. Куркіна. – Кіровоград, 2008. – 20 с.
4. Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (ХХ століття) : навч.-метод. посіб. / за ред. О.В. Сухомлинської та ін. – Луганськ : ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2010. – 444 с.
5. Осьмук Н.Г. Ідеї реформаторської педагогіки в дослідженнях українських освітніх діячів 20-х – початку 30-х рр. ХХ століття : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Н.Г. Осьмук. – Суми, 2011. – 221 с.
6. Перетятко О.В. Ідеї реформаторської педагогіки в діяльності приватних початкових та середніх шкіл Харківської губернії (1890 – 1917 рр.) / О.В. Перетятко : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. – Х., 2001. – 232 с.
7. Поліщук С.В. Вплив зарубіжної реформаторської педагогіки на розвиток вітчизняної педагогічної думки в 20-х роках ХХ ст. : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / С.В. Поліщук. – Луганськ, 2013. – 181 с.
8. Пугач А.В. Проблеми підготовки вчителя до професійної діяльності в українській педагогічній періодиці (20-ті – початок 30-х років ХХ с.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / А.В. Пугач. – К., 2008. – 20 с.
9. Савшак Т. Методологічний аспект розвитку методики навчання історії в українських школах Галичини у другій половині ХХ – першій третині ХХ ст. // Педагогіка вищої та середньої школи. – 2013. – Вип. 13. – С. 339 – 343.
10. Сафонова Н. Інноваційна педагогічна думка видатних педагогів 20-х років ХХ ст. та її втілення в сучасну шкільну практику / Н. Сафонова. – Одеса : Друкарський дім, 2005. – 112 с.
11. Сипченко О.М. Науково-педагогічна література в системі професійної підготовки вчителя (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / О.М. Сипченко. – Полтава, 2008. – 20 с.
12. Степанова Т.М. Трансформація змісту передшкільної освіти в історії розвитку вітчизняної дошкільної педагогіки (кінець ХІХ – ХХ ст.) : монографія / Т.М. Степанова. – К. : Слово. – 2010. – 467 с.
13. Сухомлинська О.В. Зарубіжний педагогічний досвід в Україні в 20-ті роки / О.В. Сухомлинська // Рідна школа. – 1992. – № 2. – С. 3 – 7.

14. Сухомлинська О.В. Українські вчені про зарубіжний педагогічний рух (1920 – 1929) / О.В. Сухомлинська // Педагогіка. – 1993. – Вип. 32. – С. 106 – 114.

Савчук Борис, Чопик Юрий. Влияние реформаторской педагогики на развитие теории и практики обучения и воспитания в Украине в первой трети XX ст.: историография проблемы. В статье анализируются современные отечественные научные исследования о влиянии зарубежной реформаторской педагогики на развитие теории и практики обучения и воспитания в Украине в первой трети XX ст. На основе анализа диссертационных, монографических, статейных материалов выявлены основные тенденции, достижения, пробелы и перспективы дальнейшего изучения данной проблемы.

Ключевые слова: реформаторская педагогика, историография украинской педагогической науки, профессиональная подготовка учителя.

Savchuk Borys, Chopyk Yuriy. The impact of reformed pedagogy in development of theory and practice of teaching and education in Ukraine in the first third of the twentieth century: historiography of the problem. The article analyzes the current native research about the impact of foreign reformed pedagogy in development of theory and practice of teaching and education in Ukraine in the first third of the twentieth century. On the basis of theses, monographs, article materials were found the main tendencies, achievements, gaps and prospects for further study of the problem.

Key words: reformed pedagogy, historiography of Ukrainian pedagogy, professional teacher training.